

บทบทวนความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม

แก่นความเป็นสากลของหลักจรรยาการอนุรักษ์เพื่อการปรับใช้กับบริบทวัฒนธรรมเฉพาะ

ดร.ชเนนทร์ มั่นคง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี

บทนำ

การวิเคราะห์เพื่อหาแก่นสารสากลของหลักจรรยาการอนุรักษ์ในบทความนี้ อ้างอิงเนื้อหาจากงานสำคัญของ Dr. Dorothy Bell นักวิชาการด้านการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมชาวสก็อต และ Dr. Jukka Jokilehto ประธานอิโคโมสนานาชาติแห่งองค์การยูเนสโก (UNESCO) การทำความเข้าใจหลักจรรยาการอนุรักษ์แต่ละข้อนั้นไม่ยาก หากแต่ว่าความซับซ้อนอยู่ที่การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างหลักจรรยาที่มีต่อขั้นตอนต่างๆ ในกระบวนการอนุรักษ์ เพราะความสัมพันธ์นั้นเป็นตัวแปรอันสะท้อนเจตนารมณ์ของหลักจรรยาการอนุรักษ์ และช่วยให้การปรับใช้หลักจรรยาการอนุรักษ์นานาชาติในวัฒนธรรมอื่นๆ เกิดขึ้นได้อย่างมีความเข้าใจ หลักจรรยาการอนุรักษ์นานาชาติที่กล่าวถึงนี้เกิดจากทฤษฎีการอนุรักษ์และวิธีการคิดของยุโรปตะวันตกเป็นหลัก เริ่มก่อรูปชัดเจนในศตวรรษที่ 19 และผ่านการพัฒนามาจนปัจจุบันปรากฏอยู่ในรูปของกฎบัตรสากลว่าด้วยการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม โบราณสถานและสถาน (Site) และมีการตีความการอธิบายด้วยการตีพิมพ์เป็นบทความ เอกสารการประชุมวิชาการแพร่ไปยังประเทศต่างๆ ทั้งโดยทางการศึกษาและการเมืองระหว่างประเทศ ทั้งนี้ทั้งนั้นการแพร่ขยายทางความคิดยังเป็นไปโดยสันติวิธี หลักเกณฑ์ในการปฏิบัติเหล่านี้ถูกเขียนไว้ในกฎบัตรการอนุรักษ์ฉบับต่างๆ โดยเริ่มตั้งแต่ เอเธนส์ชาร์เตอร์ 1931, เวนิสชาร์เตอร์ 1964, บิวราชาร์เตอร์ 1979 จนถึงฉบับหลังๆ เช่น Council of Europe

Segesta Colloquy 1995 โดย Dr. Bell ได้ทำการวิเคราะห์กฎบัตรทั้งหมดและสรุปเกณฑ์การปฏิบัติงานอนุรักษ์ออกมาได้ 5 ข้อ ต่อไปนี้

หลักจรรยาข้อที่ 1 คือการรักษาเนื้อวัตถุที่พบเจอไว้ให้เกิดการสูญหายไปน้อยที่สุด (Minimal loss of fabric) แนวคิดนี้ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรก ใน New Zealand Charter (1992) ความว่า “การอนุรักษ์ควรแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของเนื้อวัตถุดั้งเดิมของสมบัติของชาติและควรก่อให้เกิดการสูญเสียเนื้อวัตถุดั้งเดิมในปริมาณที่น้อยที่สุด” (*Conservation should show the greatest respect for, and involve the least possible loss of, material of cultural heritage value.*)

และยังเสริมด้วยว่า “วิธีการที่ใช้เพื่อการอนุรักษ์มรดกของชาติควรเป็นไปเพื่อตอบสนองเป้าหมายในการดูแลรักษาเนื้อวัตถุดั้งเดิมที่พบไว้ให้มากที่สุด และหลีกเลี่ยงการซ่อมสร้างการสร้างขึ้นใหม่โดยการคาดเดารูปแบบ” (*Article V-C: Every action to preserve the national heritage should be designed to conserve as much as possible of the original, and to avoid reconstruction based on conjecture.*)

หลักจรรยาข้อที่ 2 กล่าวถึง การซ่อมแซมเชิงอนุรักษ์ อันหมายถึง การแทรกแซง ตัดทอน ต่อเติม ต้องทำให้น้อยที่สุด (Minimal intervention) เกณฑ์ข้อนี้ถูกเขียน ไว้ครั้งแรกใน Burra Charter (1979) และ New Zealand Charter (1992) ความเป็นว่า “การอนุรักษ์อยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญต่อเนื้อวัตถุที่พบเจอ และควรทำการ แทรกแซง ตัดทอน ต่อเติมเท่าที่จำเป็น” (*Conservation is based on a respect for the existing fabric and should involve the least possible physical intervention.*) โดยพิจารณาให้สอดคล้องกับวิธีการดูแลรักษาในระยะยาว และหลักการอื่นๆของกฎบัตรฉบับนี้ (iii) *Involve the least degree of intervention consistent with long term care and the principles of this charter*)

หลักจรรยาข้อที่ 3 การแทรกแซง ต่อเติม ซ่อมแซม ต้องสามารถถอดถอนออกเพื่อให้โบราณสถานกลับสู่สภาพเดิมได้ (Reversibility) หลักนี้ปรากฏอยู่ในแอปเปิลตัน ชาร์เตอร์ (Appleton Charter 1983) เน้นหลักที่ว่า เทคนิควิธีการอนุรักษ์ที่สามารถถอดถอนออกได้ เพื่อให้โบราณสถานกลับคืนสู่สภาพเดิมที่พบเจอเป็นวิธีการ ที่ดีที่สุด ในการพัฒนาซ่อมแซมโบราณสถานต่อไปในอนาคต และถ้าวิธีการที่ใช้ ซ่อมแซมทำให้โบราณสถานเสื่อมเร็วกว่าปกติก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้ยกเลิกวิธีการ ดังกล่าวได้ (*The use of reversible processes is always to be preferred to allow the widest options for future development or the correction of unforeseen problems, or where the integrity of the resource could be affected.*)

หลักจรรยาข้อที่ 4 ว่าด้วยเรื่อง การแทรกแซง ซ่อมแซม ต่อเติม จะต้องแสดงให้เห็น ชัดเจนว่าไม่ใช่ของดั้งเดิมที่มีอยู่ (Legibility) ภายใต้หัวข้อ การปฏิสังขรณ์ของ Venice charter ARTICLE 12. เน้นว่า เมื่อมีความจำเป็นต้องเสริมชิ้นส่วนใหม่เพื่อทดแทน ส่วนที่สูญของโบราณสถาน จะต้องเลือกส่วนทดแทนที่มีลักษณะเข้ากันได้กับภาพรวม ของโบราณสถาน แต่ก็ต้องแสดงให้เห็นชัดเจนว่าเป็นส่วนทดแทนนั้นไม่ใช่ของดั้งเดิม เมื่อทำได้ดังนี้จึงจะกล่าวได้ว่าการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์นั้นไม่เป็นการบิดเบือนหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์และงานสร้างสรรค์ของช่างผู้สร้างงาน (*Replacements of missing parts must integrate harmoniously with the whole, but at the same time must be distinguishable from the original so that restoration does not falsify the artistic or historic evidence.*)

หลักจรรยาข้อที่ 5 เน้นให้คำนึงถึงระบบการอนุรักษ์แบบพึ่งตนเองได้อย่าง ต่อเนื่อง เหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีใหม่ๆ (Sustainability) เพื่อที่จะมั่นใจได้ว่าโบราณสถานนั้นๆจะเป็นมรดกตกทอดให้คนรุ่นต่อไป (*Sustainable development [is a key concept] – the point being to make sure that current use of the heritage, which is desirable, does not destroy the change of handing it down to future generations, Council of Europe Segesta Colloquy, p.3*)

หลักจรรยาข้อที่ 1 และ 2 นั้นคือ ทฤษฎีที่ควรยึดถือถ้าไม่มีข้อจำกัดอื่นใด ส่วนหลักข้อที่ 3 และ 4 เป็นการขยายความเพื่อช่วยในการตัดสินใจแก้ปัญหาเชิงปฏิบัติการที่เกิดจากหลักทฤษฎีสองข้อแรก ส่วนหลักข้อ 5 เป็นการนำความรู้ใหม่ด้านการอนุรักษ์ระบบนิเวศเข้ามาเสริม และเป็นการเน้นถึงบทบาทของโบราณสถาน อาคารประวัติศาสตร์ ที่สามารถรองรับการใช้งานอื่นๆนอกจากเป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือพิพิธภัณฑ์ คงต้องยอมรับว่าการที่มีพิพิธภัณฑ์จำนวนมากก็ต้องใช้งบประมาณจำนวนมากมาดูแลด้วยเช่นกัน ถ้าไม่มีผู้เยี่ยมชมก็จะทำให้เกิดปัญหาเรื่องการจัดการค่าใช้จ่ายในการดูแลอาคาร ดังนั้นถ้าสามารถใช้อาคารเพื่อประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ เช่น อาคารเรียน ร้านค้า อาคารพักอาศัย ในเชิงเศรษฐกิจ ประโยชน์ใช้สอยเหล่านี้จะเป็นแนวทางการดูแลอาคารที่ยั่งยืนกว่าแหล่งท่องเที่ยว

นอกจากเกณฑ์การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมข้างต้น ยังมีแนวความคิดที่มีสาระคล้ายคลึงกัน แต่ว่ามีคำอธิบายในรายละเอียดที่แตกต่างออกไป แนวความคิดเหล่านี้เปรียบเสมือนกรอบความคิดกว้างๆที่ทำให้การตีความเกณฑ์การอนุรักษ์มีความเฉพาะเจาะจงปรับใช้กับการอนุรักษ์ต่างๆได้ครอบคลุมมากขึ้น แนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในกฎบัตรมีอยู่ 7 ข้อ ตัวเลขด้านหลังแสดงปีที่ปรากฏในกฎบัตรครั้งแรก

Authenticity(1964) สมองต่อความเก่าแท้ไม่ว่าจะเป็นในแง่เนื้อวัสดุโบราณสถาน รูปแบบอาคาร หรือวิธีการสร้างสรรค์งานด้วยกระบวนการแบบดั้งเดิม

Patina (1983) คือการเก็บรักษารูปลักษณ์ตามธรรมชาติที่พบเจอ โดยไม่คำนึงถึงความใหม่ความสมบูรณ์ของงานศิลปะหรืออาคาร

Conjecture (1979) แปลว่าการคาดเดา หัวข้อนี้เน้นเรื่องการปฏิบัติอย่างซื่อสัตย์ต่อความรู้ของตนที่มีต่อรูปแบบทางศิลปสถาปัตยกรรมของโบราณสถาน ไม่พยายามต่อเติมให้กลับสมบูรณ์โดยไม่มีความรู้จริงแท้หรือหลักฐานที่แน่ชัด

Inseparable bond with setting (1964) ความเคารพในความสัมพันธ์ของอาคารกับที่ตั้ง เป็นการให้ความสำคัญต่อความเป็นจริงที่เกิดขึ้น ณ ห้วงเวลาหนึ่ง ณ สถานที่หนึ่ง ไม่นำข้อกำหนดอื่นใดมาลบล้างละเมิดความจริงนี้ เมื่อโบราณสถานงานศิลปะถูกสร้างอยู่ ณ ที่ใด เพื่อสถานที่ใด ก็ควรให้ความเคารพความตั้งใจของผู้สร้างงาน

Respect for the contributions of all the periods (1931, 1964, 1979, 1982) ต้องเคารพในงานสร้างสรรค์ศิลปสถาปัตยกรรมจากปัญญาความคิดของช่าง ศิลปินผู้มาก่อนเราในทุกๆช่วงเวลา เคารพในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและปรากฏอยู่จริงโดยไม่ตัดสินจากมุมมองส่วนตัว

The right of indigenous community (1992) เคารพในสิทธิ มุมมอง ความรู้สึก คติความเชื่อของคนกลุ่มต่างๆที่เกี่ยวข้องพันเกี่ยวพันกับอาคารสถานที่ที่ต้องการอนุรักษ์ เพราะการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อโบราณสถาน โบราณวัตถุ ย่อมมีผลต่อผู้ที่นับถือผูกพันกับสิ่งเหล่านั้น

Integrity (1983) เน้นเรื่องความพยายามในการที่จะรักษารูปลักษณะ อัตลักษณ์ โดยมุ่งหมายไปที่ความสมบูรณ์ทั้งในเชิงกายภาพและนามธรรม เช่น ในด้านโครงสร้าง เทคโนโลยี ด้านสังคมที่มีผู้คนเป็นส่วนหนึ่งของมรดกสถาปัตยกรรมแบบแผนการขยายตัวของพื้นที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความงามโดยรวมของสถาปัตยกรรม ความไม่แบ่งแยกออกจากที่ตั้งและสิ่งแวดล้อม

การเผยแพร่หลักจรรยาการอนุรักษ์นานาชาติในระดับโลกเกิดจากความพยายามของ ยูเนสโก-ไอโคโมส อันเป็นการมุ่งสร้างจุดร่วมในการดูแลรักษาวัฒนธรรมโลก ในความเป็น โลกาภิวัตน์ วัฒนธรรมเฉพาะต่างๆคงไม่อาจปฏิเสธการอยู่ร่วมกันได้ในทางการเมืองระดับ นานาชาติ มรดกทางสถาปัตยกรรมก่อให้เกิดการยอมรับถึงความลุ่มลึกทางปัญญาความคิด ของชนกลุ่มนั้นๆ ในด้านเศรษฐกิจการท่องเที่ยวมรดกทางสถาปัตยกรรมมีความสำคัญ อย่างมากในฐานะแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ถ้าการดูแลรักษามรดกเหล่านี้ไม่มีความเป็นสากล ย่อมก่อให้เกิดการดูแคลนจากวัฒนธรรมอื่นๆได้ ความเข้าใจนี้ไม่ได้มีความมุ่งหมายให้เกิด การตีความการกระทำที่ถูกต้องตามแบบตะวันตก หากแต่มุ่งหมายให้เป็นเครื่องมือที่ช่วย ในการตั้งคำถามเกี่ยวกับความเหมือนและความต่างทางความคิด เมื่อเปรียบเทียบกับระหว่าง ยุโรปตะวันตกและวัฒนธรรมอื่นๆ วิธีการนี้จะส่งผลให้เกิดความเข้าใจ การยอมรับปรับตัว และปฏิเสหหลักจรรยาการนานาชาติอย่างมีเหตุผลซึ่งเหมาะสมกับวัฒนธรรมนั้นๆ

ความสำคัญของการหาความเป็นสากล

ต้องมีความเข้าใจที่ตรงกันก่อนว่า หลักจรรยาการอนุรักษ์นานาชาติเกิดจากบริบทวัฒน- ธรรมยุโรป เขียนโดยปราชญ์ชาวตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ (จากนี้จะใช้คำว่า **หลักจรรยา ตะวันตก**) ดังนั้นการนำไปใช้ในประเทศต่างๆในแถบนั้นจึงเป็นเรื่องที่ทำได้ง่าย ผลที่ได้ไม่ต้อง มีการเทียบเคียงความต่างทางวัฒนธรรมมากนัก อาจกล่าวได้ว่าหลักจรรยาสากลคือกระจก สะท้อนแนวคิดเบื้องหลังการอนุรักษ์ของโลกตะวันตกหรือโลกที่ใช้แนวคิดแบบยุโรปตะวันตก แต่เมื่อนำมาใช้ในบริบทมรดกทางสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมโลก การอนุรักษ์ไม่สามารถ ยึดอยู่กับหลักจรรยาการอนุรักษ์จำนวนไม่กี่ข้อ มิฉะนั้นแล้วย่อมก่อให้เกิดความสูญเสียต่อ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม แม้แต่ในโลกตะวันตกเองหลักจรรยาตะวันตกนั้นใช้ได้ดี มาจนกระทั่งในช่วงปลายของศตวรรษที่ 20 นักคิด นักวิชาการ และองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้อง กับการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในประเทศตะวันตกได้รวมตัวกันเพื่อทบทวนแนวคิดในการ อนุรักษ์ โดยเฉพาะหลักจรรยา การทบทวนแนวคิดนั้นเริ่มอย่างจริงจังในช่วงค.ศ.1989 โดยการรวมตัวเกิดของนักคิด นักวิชาการ นำโดย Hubert-Jan Henket และ Wessel De Jonge Delft of the University of the Netherlands ที่มีความสนใจในคุณค่าของ สถาปัตยกรรมยุคศตวรรษที่ 20 และพยายามที่จะอนุรักษ์อาคารกลุ่มนี้ เช่นงานของ Mies Van de Rohe, Walter Gropius, Le Corbusier และสถาปนิกที่มีชื่อเสียงท่านอื่นๆ กลุ่มอนุรักษ์กลุ่มนี้ใช้ชื่อว่า โตโคโมโม และส่งผลให้ฐานการคิดในการอนุรักษ์นั้นถูกท้าทาย เพราะหลักการและเหตุผลที่เคยใช้มาได้นั้นไม่สามารถใช้กับสถาปัตยกรรมยุคศตวรรษที่ 20 อันมีลักษณะเทคโนโลยีการก่อสร้างและแนวคิดในการออกแบบแตกต่างไปจากมรดก สถาปัตยกรรมของยุคก่อนหน้านั้น ปัญหาเรื่องความขัดแย้งที่เกี่ยวกับหลักจรรยาในการ อนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่กลายเป็นกรอบที่แคบเกินไปในการเลือกวิธีเพื่อใช้ในการอนุรักษ์ อาคาร วิธีที่เหมาะสมตามหลักจรรยาอาจไม่สามารถทำได้จริงทางเทคนิคหรือต้องใช้งบ ประมาณที่สูงมากจนเกินไป หรือไม่เหมาะสมกับคุณค่าที่แท้จริงของอาคารนั้นๆ

ปัจจุบันในประเทศไทย หลักการการคิด การตัดสินใจในการอนุรักษ์ หรือรื้อถอน อาคารที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูประเบียบการนั้นได้รับอิทธิพลจากหลักจรรยา

ตะวันตก โดยเฉพาะกฎบัตรสากลการอนุรักษ์ปี ค.ศ. 1964 หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ **“เวนิสชาร์เตอร์”** แต่ในทางปฏิบัติเจ้าหน้าที่หรือผู้มีส่วนร่วมก็ไม่ได้ทำตามหลักจรรยาบรรณนั้นเสมอไปด้วยเหตุผลพื้นฐานที่ว่า หลักเหล่านั้นไม่เหมาะสมกับการดูแลรักษามรดกสถาปัตยกรรมของไทย ภาวะความขัดแย้งลักษณะนี้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องปรับสร้างความเป็นสากลให้กับการดูแลรักษามรดกสถาปัตยกรรมคือเป็นที่ยอมรับในวัฒนธรรมโลกและรักษาเงื่อนไขที่ว่าเราไม่สูญเสียสาระสำคัญของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของตนเองไป ปัจจุบันการปรับปรุงหลักการและระเบียบการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมกำลังได้รับความสนใจอย่างมาก หลักการและทฤษฎีทางการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่องค์กรของรัฐจะเลือกมาใช้เป็นกรอบของหลักจรรยาบรรณนั้นควรสะท้อนองค์ความรู้ความเข้าใจของสังคมไทยที่มีต่อมรดกสถาปัตยกรรม โดยผสมผสานความเป็นสากลไว้ด้วยอย่างเหมาะสม ความรู้ความเข้าใจเรื่องมรดกสถาปัตยกรรมอาจกลั่นกรองมาจากปราชญ์ชาวบ้าน ผู้มีความรู้ด้านวัฒนธรรม นักวิชาการสาขาต่างๆที่สามารถช่วยชี้ให้เห็นแนวคิดรูปแบบต่างๆ อีกส่วนหนึ่งคือการศึกษาหลักความเป็นสากลเพื่อผสมผสานเข้ากับแนวคิดของไทย

ความเป็นสากลของกระบวนการอนุรักษ์

การหาความเป็นสากลของหลักจรรยา คือ การหากรอบการคิดร่วมในการอนุรักษ์นั่นเอง วิธีการหนึ่งก็คือ การวิเคราะห์วิพากษ์กระบวนการอนุรักษ์และหลักจรรยาที่ใช้อยู่ในยุโรปตะวันตก ซึ่งทำได้ง่ายเพราะมีการศึกษาเรียบเรียงไว้อย่างเป็นระบบชัดเจน สามารถอ้างอิงได้ การทำความเข้าใจที่มาและเจตนารมณ์ของหลักจรรยาตะวันตกโดยการวิเคราะห์อิทธิพลที่หลักจรรยาตะวันตกมีต่อกรอบความคิดขั้นตอนต่างๆในกระบวนการอนุรักษ์ ได้แก่ **การรับรู้คุณค่าการอนุรักษ์ การประเมินคุณค่าของตัวสถาปัตยกรรม และการปฏิบัติการเพื่อทำการอนุรักษ์** กระบวนการอนุรักษ์ทั้งสามขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการที่ตั้งอยู่บนหลักเหตุผลจึงถือว่ามีความสัณฐานภาพที่จะเป็นกระบวนการสากล บทความนี้ตั้งสมมุติฐานว่า ถ้าสามารถทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างกรอบความคิดร่วมของหลักจรรยาที่มีต่อกระบวนการอนุรักษ์ ผลที่ได้จะเป็นเสมือนเวทีกลางที่ช่วยให้เราเข้าใจความหลากหลายของการอนุรักษ์ ซึ่งเวทีอันนี้ก็คือนักสากลของหลักจรรยาตนเอง

หัวใจของกระบวนการอนุรักษ์มีความเป็นสากลและยังไม่มีเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยหรือบริบททางวัฒนธรรม แก่นสารของการอนุรักษ์นั้นไม่เปลี่ยนแปลงในการรับรู้ของมนุษย์ ดังจะเห็นได้จากความหมายของคำว่า **“อนุรักษ์”** มาจากภาษาสันสกฤต AnuRakS/อนุ-รักษ/ คือ การเฝ้าติดตามเพื่อปกป้อง การเฝ้าดู ระมัดระวัง เข้ายาม คำนี้เกิดจากการสมาส คำว่า rakSa /รักษา/ และ Anu /อนุ/ rakSa/รักษา/ ภาษาสันสกฤตคำนี้มีความหมายซึ่งตรงกับที่ไทยเราใช้อยู่ปัจจุบันคือ ระวัง ดูแล ปกป้อง เฝ้าระวัง ยึดอายุไม่ให้สูญหาย หรือเสียคุณค่า ส่วนคำว่า อนุ นั้นเป็นคำอุปสรรคมีหลากหลายความหมาย หนึ่งในความหมายของ /อนุ/ คือ ต่อเนื่องตามลำดับ เป็นกระบวนการ เป็นขั้นเป็นตอน ทำซ้ำ จากคำอธิบายดังกล่าวข้างต้นทำให้อนุมานได้ว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล (Taking care of) ปกป้อง (Guarding) อย่างเป็นกระบวนการ (methodically) อย่างต่อเนื่อง (repeatedly) มีระเบียบรูปแบบ (orderly) ถ้าให้ความหมายในเชิงกว้าง อนุรักษ์ น่าจะหมายถึง การเก็บ การปกป้อง สิ่งหนึ่งๆไว้ในที่ปลอดภัย การดูแลให้สิ่งนั้นๆดำรงสภาพอยู่เหมือนเดิมหรือในภาวะเสถียร เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เราไม่ต้องการน้อยที่สุด

ในวัฒนธรรมตะวันตกเองก็มีการทบทวนกระบวนการการอนุรักษ์มาตลอด ภาษา
อังกฤษ คำว่า Conserve หมายถึง การเก็บรักษาไว้ให้ปลอดภัยจากอันตราย การผุพังหรือ
สูญหาย ก่อนยุคศตวรรษที่ 18 ใช้คำว่า “preserve” เป็นส่วนใหญ่ เช่น preserve คือ เก็บ
รักษาวัตถุโบราณ การเก็บรักษาอาหาร เก็บสมบัติ ข้าวของเงินทอง ต่อมาในศตวรรษที่ 19
มีการใช้คำว่า Conservative and Conservation ในลักษณะที่กว้างและมีความซับซ้อนมาก
ขึ้น เช่นคำว่า การคิดแบบอนุรักษ์นิยม ปรัชญาการอนุรักษ์ การใช้คำว่า “conserve” แยกแยะ
ชัดเจนจากคำว่า “preserve” ที่เป็นคำใช้ทั่วไป ดังเห็นได้จากคำอธิบาย ของ Oxford English
Dictionary

Preserve: 1. To keep safe from harm or injury; to keep in safety, save, take care of, guard. 2. To keep alive, keep from perishing (arc.) to keep in existence, keep from decay, make lasting (a material thing, a name, a memory).[a. F. *preserve* ‘to save from an evil that might happen’ (14-15th C. in Hatz. Darm.), ad. late L. *preservre* (Hilary) to preserve, f. *pre* before + *servre* to keep, protect]

Conserve: To keep in safety, or from harm, decay, or loss; to preserve with care, now usually to preserve in its existing state from destruction or change. [a. F. *conserve*-r: L. *conserve* - to conserve, *con*+*servre*: to keep preserve. In some sense our word may be directly taken from the Latin. In modern English and early modern English, a more common word than preserve, by which it was, however, almost superseded early in the 18th C.; it has again become prevalent in the 19th C., application under the influence of the cognate conservative, conservation, etc. by which its sense is often coloured.]

ปัจจุบันความหมายที่ชัดเจนของคำว่าอนุรักษ์ในภาษาอังกฤษนั้นก็ยังคงคลุมเครือ
มักต้องมีการอธิบายความเพิ่มเติมถึงจุดประสงค์ของผู้พูด แต่โดยรวมก็คือการเก็บรักษาดูแล
สิ่งที่เราพิจารณาหรือรู้สึกว่ามีคุณค่าให้คงอยู่ อันเป็นแนวคิดพื้นฐานของการอนุรักษ์ที่มี
ขอบเขตกว้างมากและมีความเป็นสามัญ ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ความหมายของ
การอนุรักษ์ก็มุ่งเน้นไปที่เรื่องของคุณค่าศิลปวัฒนธรรม กฎบัตรว่าด้วยการอนุรักษ์ต่างก็ให้
ความสำคัญไปที่การรักษาคุณค่าอาคารหรือคุณค่าสถาปัตยกรรม เช่น กฎบัตรปี ค.ศ. 1979
Burra Charter ได้ให้ความหมายชัดเจนว่า การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมหมายถึงกระบวนการ
ต่าง ๆ ในการดูแลรักษา ทำนุบำรุงอาคารสถานที่หนึ่งๆ เพื่อที่จะดำรงรักษาคุณค่าเชิง
วัฒนธรรมของอาคารสถานที่นั้นไว้ [Conservation means all the processes of
looking after a place so as to retain its cultural significance. (1.4 - Burra
Charter)] แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่เปลี่ยนแปลงคือรายละเอียดของการปฏิบัติให้เหมาะสมกับ
การอนุรักษ์อาคารแต่ละยุค แต่ละกลุ่ม มากกว่าที่จะเป็นการเปลี่ยนแปลงแก่นสารของการ
อนุรักษ์ เพราะยังมีการเน้นย้ำตลอดถึง การเก็บรักษาคุณค่าความสำคัญทางวัฒนธรรมของ
อาคาร ซึ่งก็คือแก่นสารของคำว่า “Conserve” คือการที่เห็นคุณค่าของสิ่งหนึ่งๆ พยายาม
เก็บรักษาไม่ให้คุณค่านั้นๆ หายไป ไม่ว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นอะไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ
การเห็นคุณค่าและการพยายามรักษาคุณค่านั้นๆ

เมื่อคุณค่าเป็นแก่นของการอนุรักษ์ ทำให้เกิดความหลากหลายทางความคิดจนไม่อาจ
หาความเหมือนได้ง่าย ในโลกอารยะจึงยึดถือเหตุผลเป็นเครื่องมือเพื่อช่วยตัดสินใจขัดแย้ง
กระบวนการอนุรักษ์มีสามขั้นคือ อนุรักษ์ทำไม อนุรักษ์อะไร เลือกวิธีการอนุรักษ์อย่างไร
คำถามที่ว่า อนุรักษ์ทำไม เป็นการประเมินคุณค่าสถาปัตยกรรม เป็นการบ่งชี้คุณค่า

ให้ออกมาเป็นรูปธรรมและเป็นเหตุผลการรับการทำงานอนุรักษ์เพื่อตอบให้ได้ว่าจะทำการอนุรักษ์อะไร วัตถุที่จะถูกเก็บรักษานั้นมีคุณค่าอะไร หรือคุณค่าอยู่ตรงส่วนใดของอาคาร คุณค่าอาคารนั้นก็มีความหมายต่าง ๆ กันไป ไม่จำกัดอยู่แค่เชิงวัฒนธรรมแต่ยังครอบคลุมเรื่องเชิงสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม เช่น ในปีค.ศ.1975 จากการที่โลกมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสภาพแวดล้อมและสถานการณ์เศรษฐกิจสังคมและการเมือง สภาแห่งสหภาพยุโรป (The council of Europe) เสนอแนวคิดเรื่องการนำอาคารกลับมาใช้ใหม่ จัดตั้งปีแห่งมรดกสถาปัตยกรรมยุโรป (1975 European Architectural Heritage Year) เน้นการใช้อาคารเก่าที่ทิ้งร้าง อันถือเป็นการอนุรักษ์ เช่น โบสถ์คริสต์ อาคารเพื่อการเกษตรกรรมและอาคารโรงงานโกดังเก็บของขนาดใหญ่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ตัวอย่างนี้เป็นการแสดงให้เห็นการอนุรักษ์ที่ให้คุณค่าอาคารในเชิงเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ไปพร้อมกับคุณค่าทางวัฒนธรรม เมื่อความหมายของการอนุรักษ์มีความชัดเจน การประเมินคุณค่าอาคารออกมาได้เป็นที่น่าพอใจครบถ้วน ในขั้นตอนที่ 3 **อนุรักษ์อย่างไร** เป็นการเลือกวิธีการที่เหมาะสมในการอนุรักษ์ วัตถุหรือสิ่งที่มีคุณค่านั้น เช่น การซ่อมแซม การเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ เป็นขั้นตอนการปฏิบัติงานจริงซึ่งขึ้นกับการตัดสินใจของเจ้าของและผู้ที่เกี่ยวข้อง โดยข้อจำกัดมักจะเป็นเรื่องความรู้ทางเทคโนโลยีกับเศรษฐศาสตร์เป็นส่วนใหญ่

ตามที่ได้อธิบายไว้ข้างต้น กระบวนการอนุรักษ์ของยุโรปนั้นมีการเข้าใจได้ที่ชัดเจนแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน อย่างไรก็ตามหากจะปฏิเสธว่ากระบวนการทั้ง 3 ขั้นตอนนี้เป็นของตะวันตกไม่ใช่ของไทยก็คงจะไม่ถูกต้องนัก เพราะเมื่อพิจารณากระบวนการคิดแบบพุทธหรือหลักกฎแห่งกรรมจะเห็นว่า หลักเหตุและผลเป็นส่วนสำคัญที่รองรับการปฏิบัติ โดยมีพุทธธรรมเป็นเครื่องนำทาง ดังนั้นการใช้เหตุผลจึงไม่ใช่วิธีของตะวันตกเท่านั้น หากแต่เป็นปรัชญาแนวหนึ่งที่มีความเป็นสากลสำหรับมนุษย์ทั่วไปที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม การอนุรักษ์เก็บออม ดูแลรักษา น้ำ อาหาร อากาศ วัตถุสิ่งของต่างๆ ให้ดีนั้นมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตอย่างชัดเจน ในส่วนที่เป็นอาคารที่อยู่อาศัยก็มีการปฏิบัติต่างๆ เช่น ดูแลให้อยู่ในสภาพดี ซ่อมแซม ซ่อมเสริมให้แข็งแรง เปลี่ยนส่วนที่เสีย สร้างเพิ่ม ต่อเติม ปรับปรุง ให้มีสภาพเหมาะสมกับความต้องการปัจจุบัน ในด้านของจิตใจก็มีการปฏิบัติกับอาคารเก่า วัตถุสิ่งของมีค่าต่างๆ เช่น เก็บรักษาไม่ให้ผุพัง เลื่อมสลาย ปรับปรุงให้สามารถกลับเข้าอยู่อาศัยใช้งานได้ใหม่ สร้างกลับขึ้นมาใหม่ให้เหมือนเดิม แต่สิ่งที่ผลักดันให้เราอนุรักษ์สิ่งต่างๆ เหล่านี้คืออะไร ทำไมเราจึงอนุรักษ์ของบางอย่างที่นอกเหนือไปจากความจำเป็นในการดำรงชีพ จากช่วงปลายศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา คำถามนี้ถูกวิเคราะห์ด้วยหลักวิทยาศาสตร์ คือการหาเหตุผลที่พิสูจน์ได้อย่างเป็นระบบขั้นตอน วัดประเมินได้ชัดเจน ทำให้เกิดการใช้คำถามเป็นแกนของกระบวนการอนุรักษ์คือการอธิบายเหตุผลได้ว่า ทำไมต้องอนุรักษ์ อนุรักษ์อะไร และใช้วิธีที่เหมาะสมอย่างไรในการอนุรักษ์

กล่าวโดยสรุปการปฏิบัติงานอนุรักษ์ตามหลักจรรยาตะวันตกนั้นต้องเข้าใจเจตนารมณ์ของหลักจรรยาแต่ละข้อ ไม่ใช่ทำเพียงแค่การตีความหลักจรรยาตามตัวอักษรแล้วนำไปใช้ในขั้นตอนปฏิบัติการบูรณะซ่อมแซม ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการสร้างหลักการใหม่หรือการนำหลักจรรยาตะวันตกไปปรับใช้กับวัฒนธรรมเฉพาะก็ต้องทำความเข้าใจแก่นแท้ที่เป็นสากลของหลักการให้ได้ก่อน ดังนั้นบทความนี้จะขอนำเสนอแนวคิดที่จะช่วยให้เข้าใจแก่นแท้ที่เป็นสากลของหลักจรรยาเพื่อที่จะทำให้การอนุรักษ์มรดกของมนุษยชาติจากมุมมองต่างวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้อย่างกลมกลืนอยู่บนหลักเหตุผล

บทวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของหลักจรรยาตะวันตกกับกระบวนการอนุรักษ์

หลักจรรยา , จุดมุ่งหมายการอนุรักษ์ และการประเมินคุณค่า

ในเบื้องต้นของการอนุรักษ์ คือการตอบคำถามว่า ทำไมต้องทำการอนุรักษ์ นัยของคำถามมีว่ากระบวนการอนุรักษ์นั้นเป็นไปเพื่ออะไร ? คนที่ทำการอนุรักษ์มองว่าการกระทำนี้มีคุณค่าอะไรต่อมนุษย์และวัฒนธรรม (The essential virtue of architectural conservation) คำตอบที่ต้องการนั้นไม่ใช่สิ่งที่จับต้องได้แต่เป็นการหาคำตอบในเชิงปรัชญา เป็นการตอบสนองความต้องการทางความคิดที่เกินไปกว่าความต้องการพื้นฐานที่รวมแค่การกินอยู่หลับนอน ความพยายามในการตอบคำถามนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจเรื่องมุมมองของผู้ทำการอนุรักษ์ที่มีต่อโลกซึ่งมีได้หลายมุมมอง ปัจจุบันโลกตะวันตกยกยอมรับความรู้ ความจริง ผ่านทางกระบวนการวิธีคิดวิทยาศาสตร์กายภาพซึ่งพัฒนามาจากปรัชญาธรรมชาติ (Natural Philosophy) อันเป็นหนึ่งในกระบวนการวิธีการสร้างความรู้ใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 15 พัฒนาการทางคณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์กายภาพพุ่งหน้าไปมาก คำถามเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยศาสนาและปรัชญาที่ได้รับคำอธิบายที่น่าพอใจ น่าเชื่อถือ จากกระบวนการวิทยาศาสตร์และภาษาคณิตศาสตร์ พิสูจน์ให้เห็น สัมผัสได้จริง ทำซ้ำได้ หลักการทางวิทยาศาสตร์ถือว่าความรู้ต้องประกอบด้วยหลักฐานที่สามารถพิสูจน์ได้โดยทางประสาทสัมผัสการรับรู้ ไม่ใช่เพียงแค่การคาดเดาจากตรรกะหรือความเชื่อส่วนบุคคล

การวิเคราะห์หลักจรรยาข้อที่ 1 และ 2 ช่วยยืนยันสมมุติฐานที่ว่า การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในยุโรปก็อยู่ได้มุมมองการคิดแบบวิทยาศาสตร์ จาก**หลักจรรยาข้อที่ 1** คือการรักษาเนื้อวัตถุที่พบเจอไว้ให้เกิดการสูญหายไปน้อยที่สุด (Minimal loss of fabric) และ **หลักจรรยาข้อที่ 2** กล่าวถึงการซ่อมแซมเชิงอนุรักษ์ อันหมายถึง การแทรกแซง ตัดทอนต่อเติมต้องทำให้น้อยที่สุด (Minimal intervention) จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าหลักจรรยาสองข้อนี้ให้คุณค่าความสำคัญกับเนื้อวัตถุของโบราณสถานและมรดกทางสถาปัตยกรรมอันมีค่าสูงมากกว่ารูปแบบหรือความสมบูรณ์ของตัวสถาปัตยกรรม ถ้าการสูญเสียดังกล่าวจะเกิดขึ้นก็ควรเป็นไปด้วยการผุกร่อนทางธรรมชาติเท่านั้น การให้คุณค่าในลักษณะนี้บ่งชี้ชัดเจนว่าสิ่งที่ควรต้องอนุรักษ์ไว้คือ เนื้อวัตถุดั้งเดิม โดยสื่อถึงวัตถุประสงค์ที่ต้องการเก็บอาคารไว้เสมือนหนึ่งการเก็บหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ เมื่อสามารถเก็บรักษาอาคารโบราณสถานไว้ได้โดยเกิดการสูญเสียเนื้อวัตถุดั้งเดิมน้อยที่สุด ประโยชน์อย่างหนึ่งคือการไม่ทำลายโอกาสผู้อื่นในการทำความเข้าใจชื่นชมอาคารโบราณสถานนั้นๆ เหมือนกับที่ผู้ค้นพบคนแรกได้รับ ตัวอย่างเช่น การไม่ซ่อมแซมหรือสร้างชิ้นส่วนที่หักพังขึ้นมาใหม่ แม้ว่าการเก็บโบราณสถานในลักษณะนี้ด้านหนึ่งอาจก่อให้เกิดข้อจำกัดในการทำความเข้าใจอาคารของคนรุ่นปัจจุบันนั้น แต่ก็ไม่ใช่การบิดเบือนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และไม่เป็นการทำลายโอกาสทำความเข้าใจอาคารโบราณสถานของคนในรุ่นต่อมา ที่อาจจะมีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีที่ก้าวหน้ากว่าปัจจุบัน ถ้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ถูกทำลายหรือบิดเบือนไม่ว่าเทคโนโลยีจะดีเท่าใด ความเข้าใจประวัติศาสตร์ที่ได้มาก็ไม่มีทางถูกต้องไปได้

ความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับความจริงทางประวัติศาสตร์แนวคิดนี้อธิบายได้ดีด้วยงานของ Friedrich Wilhelm Nietzsche ผู้ที่ประกาศว่า พระเจ้าตายแล้ว (God is dead!) และสะท้อนต่อมาในงาน Martin Heidegger ที่กล่าวว่า เมื่อเกิดความเสื่อม สลาย

ของคุณค่าสูงสุดที่ยึดถือมานาน สิ่งที่มนุษย์จะทำต่อมาก็คือ การพยายามที่จะรักษาความต่อเนื่องในตัวตนของมนุษยชาติ โดยการคงอยู่ของวัตถุธาตุ ร่างกาย จิตวิญญาณ ความคิดและความเชื่อ (“*killing of God, needs to be completed by securing the continued existence through which man guarantees materials, physical, mental and spiritual continuance.*” Jokilehto, 1999, p.213) กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางความคิดในเรื่องคุณค่าสูงสุด (ในที่นี้คือพระเจ้าของศาสนาคริสต์) ส่งผลให้มีความสำคัญเกี่ยวกับความเป็นมาของมนุษยชาติและประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้นมา แทนบนพื้นฐานวิธีคิดทางวิทยาศาสตร์ เมื่อต้องการรักษาความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของมนุษยชาติ สมชาติ จึงสิริอารักษ์ เขียนถึงความคิดของ William Morris ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...Morris เห็นว่าโบราณสถานหนึ่งๆย่อมได้รับการบูรณะซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงหลายหนตามกาลเวลาอันยาวนาน และหลงเหลือหลักฐานการเปลี่ยนแปลงในรูปของรูปแบบ (Style) หลายรูปแบบ ซึ่งให้เห็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี แต่ในการปฏิสังขรณ์สมัยใหม่ขึ้นอยู่กับความปรารถนาของสถาปนิกแต่ผู้เดียวที่จะปฏิสังขรณ์อาคารให้อยู่ในรูปแบบที่ตนเห็นว่างามหรือไม่ก็สร้างรูปแบบใหม่และหลักฐานปลอมขึ้นมา หลักฐานทางประวัติศาสตร์จึงถูกบิดเบือนสูญหายไป”

สมชาติ จึงสิริอารักษ์, ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 300

สิ่งที่เป็นคุณค่าสำคัญสูงสุดคือ ความจริงแท้ของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่คงอยู่ในเนื้อวัตถุดั้งเดิม เช่น อิฐหักกากปูนของอาคาร เศษเสี้ยวของโบราณวัตถุ แผ่นใบบันทึกที่มีลายมือดั้งเดิม เหล่านี้เป็นสิ่งพิสูจน์ว่า ประวัติศาสตร์เกิดขึ้นในลักษณะใด ที่ไหน เมื่อไร การไม่บิดเบือนหลักฐานที่พบเจอและการไม่บิดเบือนรูปแบบที่สะท้อนสารจากผู้สร้างงานในอดีต เป็นการเก็บรักษาความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ที่อยู่บนฐานความจริง การอนุรักษ์ที่มาจากมุมมองทางวิทยาศาสตร์จึงอยู่บนฐานความคิดที่ว่าความรู้เป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงสุด แต่ทว่าความรู้นั้นต้องสามารถพิสูจน์ได้ด้วยหลักฐานที่สัมผัสได้ ความคิดนี้เป็นมุมมองของนักอนุรักษ์ชาวยุโรป โดยเฉพาะในสหราชอาณาจักร

ท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน เมื่อกล่าวถึงมุมมองต่อโลกของผู้ทำการอนุรักษ์ ยังมีอีกหลายมุมมองที่เป็น(หรือเคยเป็น)กรอบกำหนดคุณค่าของการอนุรักษ์ในระดับบุคคล มุมมองเชิงอารมณ์มักจะมีอิทธิพลสูง เป็นการเก็บรักษาสິงต่างๆ เพื่อความทรงจำอันมีคุณค่า ความผูกพันต่อบุคคล สถานที่ หรือเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ถ้าสิ่งใดที่ทำให้คนในสังคมรู้สึกร่วมกันถึงคุณค่าสิ่งนั้นมักได้รับการดูแลรักษาให้คงอยู่ต่อไป วิธีการหนึ่งในการอนุรักษ์จึงเป็นการพยายามสร้างให้คนในสังคมมีความรู้สึกผูกพันต่อวัตถุหรืออาคาร โดยการใช้นำพูดหรือภาพที่สะท้อนอารมณ์ ตัวอย่างผู้ที่เก่งเรื่องนี้คือ จอห์น รัสกิน, กวี นักปรัชญา และนักอนุรักษ์ชาวอังกฤษ

ตัวอย่างเช่น มุมมองที่เน้นทรัพย์สินเป็นมุมมองที่ว่าเจ้าของมีสิทธิขาดในการตัดสินใจอนาคตของทรัพย์สินนั้นๆ มุมมองจากปรัชญาตะวันออกเน้นการกระทำเหนือคุณค่าของเนื้อวัตถุ มุมมองเศรษฐศาสตร์เน้นวิถีการดำรงชีวิตของสิ่งต่างๆในระบบนิเวศ การใช้ทรัพยากรธรรมชาติของเผ่าพันธุ์มนุษย์ เหล่านี้ย่อมก่อให้เกิดแนวคิดเรื่องคุณค่าของการอนุรักษ์และความหมายของการอนุรักษ์ที่แตกต่างกันไป มุมมองต่างๆย่อมขัดกันได้ เช่น

มุมมองเชิงศาสนาและมุมมองเชิงประวัติศาสตร์ จากมุมมองทางศาสนาการอนุรักษ์อาคารเป็นไปเพื่อรับใช้พระเจ้า เพราะโบสถ์เป็นสถานที่ของพระเจ้า ดังนั้นการบูรณะโบสถ์ในศาสนาคริสต์จึงมักทำให้มีสภาพสมบูรณ์เหมือนใหม่หรือบ่อยครั้งก็จะต่อเติมให้เหมาะกับยุคสมัยอันถือเป็นแนวคิดที่เหมาะสมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17-19 ในสหราชอาณาจักร (รายละเอียดเรื่องแนวคิดในการอนุรักษ์โบราณสถานในศตวรรษที่ 19 ของอังกฤษ โดย ผศ.สมชาติ จิ่งสิริ-อารักษ์) ในทางตรงกันข้าม มุมมองทางวิทยาศาสตร์ประวัติศาสตร์ถือว่าการรื้อถอนเปลี่ยนรูปแบบอาคารเป็นการทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทำลายงานฝีมือศิลปของช่างในอดีต

ในการปฏิบัติงาน คำถามที่ว่าอนุรักษ์ไปทำไมมักไม่มีการตอบชัดเจนมากนัก แต่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานอนุรักษ์ย่อมต้องจะมีมุมมองของตนอยู่ ถ้ามีการพูดคุยสนทนาก็คจะสามารถชี้ชัดออกมาได้ อันจะเป็นการทำให้เกิดการอธิบายขยายความเพื่อหาข้อตกลงทางความคิดที่แตกต่างและขั้นตอนการวิพากษ์มุมมองที่มีต่อคุณค่าและการอนุรักษ์นี้เองที่เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การตีความหลักจรรยา มีความหลากหลาย แตกต่าง และขัดแย้ง

หลักจรรยากับการประเมินคุณค่า

ในส่วนนี้จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหลักจรรยาตะวันตกกับการประเมินคุณค่าเมื่อกลุ่มผู้ทำงานอนุรักษ์สามารถหามุมมองร่วมได้แล้วว่าทำไมอาคารจึงควรดำรงอยู่หรือถูกรักษาไว้ (หรือในความเป็นจริงเมื่อนักอนุรักษ์กลุ่มหนึ่งเข้ามาทำงานอนุรักษ์) ในขั้นตอนต่อมาคือการประเมินคุณค่า ไม่ว่าเป้าหมายของการอนุรักษ์จะเป็นเช่นไรผู้อนุรักษ์จะต้องระบุออกมาเป็นรูปธรรมให้ได้ว่า อาคารมีคุณค่าอะไร(เชิงนามธรรม)และวัตถุใดหรือส่วนใดของอาคาร (เชิงรูปธรรม)ที่ต้องเก็บไว้เพื่อการรักษาคุณค่าเพื่อนำไปกำหนดวิธีการปฏิบัติงานอนุรักษ์โบราณสถาน ในทางปฏิบัติคุณค่ากับเนื้อวัตถุไม่สามารถแบ่งแยกได้ เนื้อวัตถุที่ไม่มีคุณค่าก็ไม่มีเหตุผลที่ต้องไปรักษาไว้ เรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมย่อมต้องโยงไปถึงเรื่องวัตถุเป็นหลัก คุณค่าทางจิตใจและความหมายของสถาปัตยกรรมเกิดจากการรับรู้ผ่านวัตถุอย่างน้อยที่สุดคือที่ตั้งที่ปราศจากอาคารเดิม ที่จะช่วยกระตุ้นเตือน โดยทั่วไปคุณค่าแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ดังนี้

คุณค่าทางอารมณ์ ความน่าสนใจ ความมีเอกลักษณ์โดดเด่น

คุณค่าทางประวัติศาสตร์ กับคุณค่าความเก่าแก่ (อายุของอาคาร)

คุณค่าทางสังคม

คุณค่าทางการศึกษา

คุณค่าทางเทคโนโลยี

คุณค่าศิลปสถาปัตยกรรม อาคารเดี่ยวหรือกลุ่มอาคารที่มีคุณค่า แม้ว่าอาคารแต่ละหลังจะไม่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นในตัวเอง

คุณค่าทางเศรษฐกิจ

ในด้านการประเมินคุณค่า เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์กับ **หลักจรรยาสากลข้อที่ 5** เน้นให้คำนึงถึงระบบการอนุรักษ์แบบพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง เหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยีใหม่ๆ (Sustainability) เพื่อที่จะมั่นใจได้ว่าโบราณสถานนั้นจะ

เป็นมรดกตกทอดให้คนรุ่นต่อไป เป็นความตระหนักรู้ในความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและสังคม (Consciousness) หลักจรรยากับการประเมินคุณค่าสะท้อนความตระหนักรู้ อันเกิดจากความรู้ใหม่ๆ หรือแนวคิดที่เป็นกระแสสำคัญในสังคม อาคารโบราณสถานบางหลังนั้นมีคุณค่าหลากหลาย ครบสมบูรณ์ในหลายแง่มุม เช่น วัดพระแก้ว ปราสาทแห่งเมืองเอติโน เบอเร หอไอเฟลแห่งเมืองปารีส ศาสนสถานที่มีอายุยาวนานหลายแห่ง การประเมินคุณค่าอาคารเหล่านี้มักสร้างความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน เนื่องจากวิธีการเก็บรักษาคุณค่าบางประเภททำให้คุณค่าอีกประเภทหนึ่งด้อยลงหรือสูญหายไป แต่เมื่อมีคุณค่าหลากหลาย จึงจำเป็นต้องมีการเลือกและจัดลำดับ เช่น เมื่อคุณค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางประวัติศาสตร์เข้ามามีส่วนในการเลือกวิธีการอนุรักษ์ ผู้ทำการอนุรักษ์ต้องเลือกว่าคุณค่าใดจะมีความสำคัญมากกว่า ในทางปฏิบัติมักจะใช้วิธีการประนีประนอมในการเก็บรักษาหลักฐาน และการบูรณะปฏิสังขรณ์ แต่เมื่อพบปัญหาที่ตัดสินใจยากเนื่องจากคุณค่ามีน้ำหนักเท่าๆ กัน ก็ต้องพิจารณาว่าคุณค่าใดสำคัญกว่า มีความหมายมากกว่ากัน บริบทนั้น คือผู้อนุรักษ์มีความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของคุณค่าอย่างไร

ในช่วงที่ผ่านมาจากประวัติศาสตร์การอนุรักษ์สถาปัตยกรรมในยุโรปในช่วง 200 ปีที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่ามีความตระหนักรู้อยู่ 3 กระแส อันมีผลต่อการให้ความสำคัญของคุณค่าในปัจจุบัน ในช่วงต้นของการอนุรักษ์ที่มีฐานการคิดอยู่ในมุมมองวิทยาศาสตร์ (จวบจนปัจจุบัน) คุณค่าทางประวัติศาสตร์นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าควรเก็บเนื้อวัตถุตั้งเดิมไว้เป็นหลักฐาน เพื่อทำให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์นั้นสามารถพิสูจน์ได้ (ด้วยวิธีการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์) และในขณะเดียวกันโบราณสถานเหล่านี้มีคุณค่าทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวที่สามารถนำเสนอข้อมูลให้กับประชาชนทั่วไปได้อย่างเป็นระบบ มีตรรกะน่าเชื่อถือ (แม้ว่าบ่อยครั้งมาจากการคาดเดา) ต่อมาเกิดความต้องการให้มีภาพที่ต่อเนื่องสมบูรณ์ของประวัติศาสตร์ เป็นกระแสความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของความรู้ทางประวัติศาสตร์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการประเมินคุณค่าสถาปัตยกรรม ความตระหนักถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ (Historical consciousness) รวมไปถึงแนวคิดที่ว่าอาคารทุกหลังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และมีค่าควรที่จะต้องอนุรักษ์ไว้ (ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้) แต่คงเป็นไปได้ยากในการที่จะเก็บรักษาอาคารทุกหลังไว้และเป็นการยากยิ่งถ้าต้องปฏิบัติตามหลักจรรยาข้อที่ 1 และ 2

ปีค.ศ. 1975 สภาแห่งสหภาพยุโรป (The council of Europe) เสนอแนวคิดเรื่องการนำอาคารกลับมาใช้ใหม่ จัดตั้งปีแห่งมรดกสถาปัตยกรรมยุโรป (1975 European Architectural Heritage Year) เน้นการใช้อาคารเก่าที่ทิ้งร้างเพื่ออันถือเป็น การอนุรักษ์ เช่น โบสถ์คริสต์ อาคารเพื่อการเกษตรกรรม และอาคารโรงงาน โกดังเก็บของขนาดใหญ่ ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม ในช่วงทศวรรษที่ 1970 จากการที่โลกมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสภาพแวดล้อมและสถานการณ์เศรษฐกิจสังคมและการเมือง โดยเหตุปัจจัยหลักน่าจะเป็นสภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจในการที่ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนทุนทรัพย์และทรัพยากรที่จะมาทำนุบำรุงดูแลรักษาอาคารเก่าแก่ ในอีกด้านหนึ่งมีการรื้อถอนทำลายอาคารยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมที่ถูกปิดหรือทิ้งร้างมานานเพื่อนำที่ดินไปพัฒนาทำธุรกิจใหม่ๆ อาคารอุตสาหกรรมจำนวนมากมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และสถาปัตยกรรม แต่ต้องถูกทำลายไปเพราะภาวะทางเศรษฐกิจบีบบังคับในเชิงสังคม อาคารเหล่านี้ก็ถือว่ามีค่าน้อยเนื่องจากมีผู้คนได้รับผลกระทบทางลบจากอุตสาหกรรมหนักเช่นกัน จึงมีคนจำนวนไม่น้อยมองว่าอาคาร

อุตสาหกรรมนี้กำลังเปลี่ยนไป ซึ่งความงาม ผลจากการอนุรักษ์การอนุรักษ์เพื่อนำอาคารเก่ากลับมาใช้ใหม่ทำให้อาคารประวัติศาสตร์หลายหลังได้รับการบูรณะ เช่น การเปลี่ยนโกดังสถานีรถไฟที่สร้างด้วยอิฐมาเป็นพิพิธภัณฑ์หรือโรงแรม การพัฒนาพื้นที่ท่าเรือมาเป็นย่านการค้า ห้างสรรพสินค้า โครงการเหล่านี้มีวัตถุประสงค์คู่ขนานคือ เป็นการมองว่าการนำอาคารเก่าที่ยังแข็งแรงอยู่กลับมาใช้ คือ 1 การใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า เพราะทรัพยากรอันหนึ่งของเมือง ได้แก่ อาคารที่สร้างแล้ว 2 เป็นการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้น และ 3 ยังเป็นการสานต่อทางวัฒนธรรม ศิลปะสถาปัตยกรรมอีกด้วย ตัวอย่างข้างต้นนี้เป็นการแสดงให้เห็นอย่างคร่าวๆ ถึงการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมที่รวมเอาความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากร (Economic viability Consciousness)

ปัจจุบันนับแต่ปี ค.ศ.1995 แนวคิดเรื่องความยั่งยืนของระบบนิเวศเข้ามามีบทบาทมากในทุกองค์ความรู้ หลักการอนุรักษ์ตะวันตกจึงรวมเอาแนวคิดนี้เข้ามาด้วย ถึงแม้ว่าหลักการคิดคือ “การอนุรักษ์” แจกเช่นเดียวกัน แต่ทว่ามีการให้ความสำคัญกับคุณค่าที่ต่างกันไปในที่นี้เป็นความตระหนักถึงความสำคัญและความเสื่อมของระบบนิเวศ (Ecological Consciousness) ที่ทำให้เกิดการพัฒนาอาคารประหยัดพลังงานที่รวมเอาวัสดุใหม่ๆ มาใช้ เช่น รูปแบบหน้าต่างที่รักษาอุณหภูมิอาคารให้คงที่ วิธีการเหล่านี้ทำให้เกิดข้อถกเถียงว่าการที่เรานำทรัพยากรอาคารเก่าจำนวนมากโดยยึดเอาความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์เป็นหลัก (เก็บอาคารไว้โดยมีการเปลี่ยนแปลงไปน้อยที่สุด) เป็นการใช้อาคารโดยไม่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมหรือไม่ การตรวจสอบเรื่องพลังงานในอาคารพบว่าอาคารเก่ามีการรั่วซึมของความร้อนหรือเย็นมากกว่าอาคารใหม่ ดังนั้นในบางเมืองที่เป็นเมืองเก่านับพันปีมีผู้อยู่อาศัยในอาคารประวัติศาสตร์จำนวนมาก เราควรจัดการกับอาคารเหล่านี้อย่างไร ส่วนใหญ่คนอนุรักษ์จะชี้ว่า สัดส่วนอาคารประวัติศาสตร์ที่ต้องเก็บแบบดั้งเดิมในโลกนี้นั้นมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับอาคารใหม่ อาคารที่มีคุณค่าแต่ไม่สำคัญมากควรจะรับเอาเทคโนโลยีใหม่เพื่อลดผลกระทบที่มีต่อการใช้พลังงาน ซึ่งเป็นการเสนอทางออกทั้งตามซึ่งแสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึงความสำคัญของระบบนิเวศ

ความสัมพันธ์ของคนกับการประเมินคุณค่าและการจัดลำดับความสำคัญมีเงื่อนไขอยู่ที่ความตระหนักรู้อันเกิดจากบริบททางสังคมวัฒนธรรมในช่วงเวลาและสถานที่หนึ่งๆ ความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์ (Historical Consciousness) ความตระหนักรู้ถึงความสำคัญของเศรษฐศาสตร์ทรัพยากร (Economic viability Consciousness) และความตระหนักรู้ถึงความยั่งยืนของระบบนิเวศ (Ecological sustainability Consciousness) เป็นความรู้จากมุมมองทางวิทยาศาสตร์ที่นักอนุรักษ์ที่เรียนจากตะวันตกส่วนใหญ่ยอมรับ สิ่งที่บทความนี้ต้องการนำเสนอไม่ใช่ความเข้าใจถึงที่มาของความตระหนักรู้ แต่เป็นการชี้ให้เห็นบทบาทของความตระหนักรู้ในการประเมินคุณค่าและการทำงานอนุรักษ์เมื่อกล่าวถึงความหลากหลายทางสังคมวัฒนธรรมในบริบทโลก การปฏิบัติงานอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัฒนธรรม ผู้ทำการอนุรักษ์ควรต้องมีความรู้รอบอย่างแท้จริงและเปิดใจกว้างที่จะรับฟังความรู้ ความเชื่อท้องถิ่น และความคิดที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคม อันเป็นการสร้างความตระหนักรู้ถึงบริบทเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของตนและโลก ถ้าทำได้ดังนั้นก็จะสามารถอธิบายได้ว่าเหตุปัจจัยที่เป็นฐานของงานอนุรักษ์ของแต่ละวัฒนธรรมคืออะไร ยอมรับได้มากน้อยแค่ไหน และน่าจะปรับเข้าหากันอย่างไร

กรอบความคิดสากลอีกหนึ่งอย่างของหลักจรรยาตะวันตกสามารถเห็นได้จากการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของหลักจรรยากับการปฏิบัติงานจริง เมื่อการประเมินคุณค่าได้ผลชัดเจน ผู้อนุรักษ์สามารถบ่งชี้สิ่งที่เป็นรูปธรรมของคุณค่านั้นได้แล้วก็ต้องตัดสินใจหาวิธีการในการอนุรักษ์ว่าควรเป็นไปในแนวทางใด รวมถึงความเป็นไปได้ในเชิงเทคนิคและค่าใช้จ่ายที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงในการปฏิบัติงานจริง กรอบคิดของหลักจรรยาข้อที่ 1 และ 2 มักสร้างข้อจำกัดอย่างมาก จึงมีหลักเพิ่มเติมในแง่ที่ว่าถึงแม้ว่าการปฏิบัติการอนุรักษ์จะตั้งอยู่บนแนวทางที่จะไม่ทำลายหลักฐานทางประวัติศาสตร์ แต่การปกป้องและดูแลรักษาอาคารประวัติศาสตร์จำเป็นต้องมีการซ่อมแซม การเสริมสร้าง แทรกแซง เพื่อยืดอายุอาคารและเพิ่มสมรรถนะการใช้งานอาคารให้รองรับความต้องการที่เพิ่มขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ในการซ่อมแซมเปลี่ยนวัสดุที่ผุพังและการปรับปรุงต่อเติมอาคาร ผู้ทำการอนุรักษ์ควรสรรหาวิธีการที่ไม่ทำลายหรือบิดเบือนรูปลักษณะดั้งเดิม หรือลักษณะที่พบเจอครั้งแรก โดย **หลักจรรยาข้อที่ 3** เสนอว่า การแทรกแซง ต่อเติม ซ่อมแซม ต้องสามารถถอดถอนออกเพื่อให้โบราณสถานกลับสู่สภาพเดิมได้ (Reversibility) ส่วน **หลักจรรยาข้อที่ 4** ว่าด้วยเรื่อง การแทรกแซง ซ่อมแซม ต่อเติม จะต้องแสดงให้เห็นชัดเจนว่าไม่ใช่ของดั้งเดิมที่มีอยู่ (Legibility) เกณฑ์ปฏิบัติสองข้อนี้เน้นการรักษาสภาพที่พบเจอครั้งแรกไว้ให้มากที่สุด การรักษาสภาพหมายความว่ารูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมของอาคารประวัติศาสตร์และโบราณสถานรูปลักษณะทางศิลปกรรมของชิ้นส่วนต่างๆที่พบเจอ เพราะรูปแบบและองค์ประกอบสถาปัตยกรรมของอาคารหนึ่งๆเป็นหลักฐานอันมีค่าที่สะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมวัฒนธรรมที่อาคารนั้นๆตั้งอยู่ เมื่อเกิดการรับรู้คุณค่าอาคารในลักษณะนี้จึงมีหลักจรรยาเพื่อปกป้องรูปแบบอาคาร (Style) แนวคิดนี้เกิดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นช่วงที่การอนุรักษ์ซ่อมแซมอาคารเป็นไปในรูปแบบที่เรียกว่า การปฏิสังขรณ์เพื่อรูปแบบของอาคารประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอาคารทางศาสนาคริสต์ การปฏิสังขรณ์เพื่อรูปแบบเน้นไปที่การซ่อมสร้างเพื่อให้ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ที่สุด มีความงดงามที่สุดตามค่านิยมสถาปัตยกรรมในสมัยนั้น จึงทำให้มีการต่อเติมอาคาร ปรับเปลี่ยนรูปแบบจนบางครั้งสถาปนิกแต่งเติมความคิดของตนเข้าไปจนไม่เหลือเค้าโครงเดิมให้เห็นเลย John Ruskin เห็นว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการไม่ให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาของผู้สร้างอาคารรุ่นก่อน เป็นการทำลายอาคารเก่าแก่อันงดงามที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ จึงเกิดแนวคิดต่อต้านการปฏิสังขรณ์รูปแบบอาคารประวัติศาสตร์ (Anti-Stylistic restoration) โดยให้ความสำคัญกับการเก็บรักษารูปแบบที่พบเจอไว้โดยไม่แทรกแซง แนวความคิดนี้ยังพัฒนาและแตกออกเป็นหลักการอนุรักษ์โบราณสถาน เช่น เรื่องความกลมกลืนและความแตกต่างจากอาคารเดิม เรื่องความจริงแท้ (authenticity in architectural conservation)

การปฏิบัติตามหลักจรรยาสองข้อนี้สะท้อนแนวคิดเรื่องการรับรู้ความสัมพันธ์ของนักอนุรักษ์กับวัตถุนั้นๆอันเป็นความชอบธรรมในการเลือกวิธีการในการดูแลรักษาโบราณสถาน เพราะสถาปัตยกรรมไม่ใช่ประติมากรรม อาคารนั้นต้องมีประโยชน์ใช้สอยอย่างใดอย่างหนึ่ง และผู้ใช้อาคารหรือเจ้าของย่อมต้องการความสะดวกสบาย ถ้าอาคารตอบสนองความต้องการได้เจ้าของอาคารก็จะดูแลรักษาอาคารให้อยู่ในสภาพดี การรับรู้ประโยชน์ของอาคารโบราณสถานนั้น ริคัล อาโลอิส (Riegl Alois) นักปรัชญาและนักอนุรักษ์ชาวออสเตรียใช้

วิธีแบ่งประเภทอาคารที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์ด้วยวัตถุประสงค์ของผู้สร้างคือ สร้างให้เป็นอนุสรณ์สถานหรือเป็นอาคารเพื่อการใช้งาน อนุสรณ์สถาน เช่น พระบรมรูปทรงม้า รัชกาลที่ 5, ทักษิณาสถ หรืออาคารอื่นๆ ที่สร้างเพื่อรำลึกถึงบุคคลหรือเหตุการณ์สำคัญ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ตั้งใจให้เป็นสัญลักษณ์อย่างยั่งยืน ด้วยวัตถุประสงค์นี้อนุสรณ์สถานจึงควรได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์ เพราะคุณค่าของอนุสรณ์สถานนั้นเพื่อเป็นเครื่องรำลึกถึงสิ่งสำคัญ ความสมบูรณ์ของรูปลักษณ์จึงเป็นส่วนสำคัญเมื่อเครื่องเตือนใจเหล่านี้ตกมาอยู่ในการดูแลของเรา คำถามคือจากกรอบคิดหลักจรรยาตะวันตกถ้าอนุสรณ์สถานเกิดความเสื่อมโทรมทางรูปลักษณ์เราควรทำให้กลับมาเหมือนใหม่หรือไม่ เพราะถึงแม้การปฏิสังขรณ์อนุสรณ์สถานจะมีตรรกะที่เหมาะสมแต่ก็ขัดแย้งกับหลักจรรยาข้อที่ 1 และ 2

สำหรับอาคารเก่าที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้งาน ไม่ว่าจะมีความสำคัญทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นหรือไม่ก็ตาม เมื่อผ่านไประยะเวลานานเข้าอาคารบางหลังอาจเหลือรอดกาลเวลามาเป็นตัวอย่างของอาคารประเภทนั้นๆ จึงถูกยกฐานะเป็นอาคารประวัติศาสตร์ คำถามในลักษณะเดียวกันจึงเกิดขึ้น ถ้าเราเป็นเจ้าของหรือผู้ใช้งานอาคารเหล่านี้อยู่ เรามีสิทธิที่จะแทรกแซง ต่อเติมอาคารเก่ามากน้อยแค่ไหน

จากหลักจรรยาตะวันตก ผู้ทำการอนุรักษ์เป็นเสมือนผู้คุ้มครองโบราณสถาน ไม่มีความเป็นเจ้าของในลักษณะผู้ครอบครองวัตถุ คงไม่ผิดนักถ้าจะกล่าวว่าแนวคิดที่กล่าวมานี้ได้รับอิทธิพลหลักจากพันธกิจของสมาคมเพื่อการปกป้องโบราณสถาน (Society for Protection of Ancient Buildings ย่อ SPAB) William Morris ผู้ก่อตั้งสมาคมได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโบราณสถานและผู้ทำการอนุรักษ์ไว้อย่างชัดเจน แปลและเรียบเรียงโดย สมชาติ จิงสิริอารักษ์ ความว่า

“...เป็นสังขารที่ว่าโบราณสถานไม่ได้เป็นของเราแต่ผู้เดียว มันเป็นส่วนหนึ่งของบรรพบุรุษเรามาก่อน และมันจะเป็นของลูกหลานเราในอนาคต หากว่าเราไม่กระทำต่อมันอย่างผิดๆ มันไม่ใช่ของเราแต่ผู้เดียวในทางใดๆ ที่เราจะมีสิทธิทำกับมันอย่างไรก็ได้ตามอำเภอใจ เราเป็นเพียงผู้คุ้มครองโบราณสถานเพื่อส่งต่อให้กับอนุชนรุ่นหลัง...”

สมชาติ จิงสิริอารักษ์, ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 300

จากข้อความข้างต้น ทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง วัตถุกับมนุษย์ ผู้เป็นตัวกระทำในกระบวนการดูแลรักษาอาคารเก่าทั้งร้างที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (อาคารประวัติศาสตร์) อาคารเก่าที่ใช้งานอยู่อย่างต่อเนื่องและเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จากพันธกิจของ SPAB สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่านั้นเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วเปรียบเสมือนมรดกทางวัฒนธรรมของมวลมนุษยชาติ สิ่งที่เราควรกระทำคือดูแลรักษาอาคารเหล่านี้ไว้ การใช้อาคารเปรียบเสมือนการยืมมากกว่าการเป็นเจ้าของผู้มีสิทธิขาด ดังนั้นการนำอาคารกลับมาใช้ใหม่จึงควรแต่เปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยแต่ไม่เปลี่ยนแปลงรูปแบบ SPAB ถึงกับเสนอว่าหากโบราณสถานไม่สามารถใช้ได้ดีกับสภาพใช้สอยปัจจุบันให้สร้างอาคารอื่นขึ้นแทนที่จะเปลี่ยนแปลงหรือต่อเติมโบราณสถานนั้น แม้ว่าปัจจุบัน SPAB จะไม่เคร่งครัดกับแนวคิดนี้มาก เนื่องจากเข้าใจถึงสถานการณ์ความขาดแคลนทรัพยากรโลกและปริมาณประชากรโลก (Ecological Consciousness) แต่จุดสำคัญที่แนวคิดนี้สะท้อนออกมาคือเรื่องของความเป็นเจ้าของ (The notion of ownership) อันรวมถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแล

รักษาและสร้างสรรค์สภาพแวดล้อมด้วยความคิดของเราเอง ในยุโรปตะวันตกนั้นมีการวิพากษ์วิจารณ์กันมากกว่าในภาวะที่เมืองมีความหนาแน่นสูง การใช้ที่ดินมีข้อจำกัดมาก การสร้างอาคารใหม่ตลอดเวลาย่อมไม่เหมาะสม ถ้าเราเป็นผู้คุมครองอาคารที่ไม่มีสิทธิในการเปลี่ยนแปลงหรือถอนเลย ยุคสมัยเราก็จะผ่านไปโดยไม่มียางสร้างสรรค์ของเราเอง เท่ากับว่าเราไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาศิลปวัฒนธรรมที่สืบเนื่องมาแต่โบราณ

ความหมายของ **“ความเป็นเจ้าของ”** เกิดขึ้นโดยกฎหมายหรือความชอบธรรม เช่น มรดกตกทอด (ซึ่งก็ได้รับความคุ้มครองทางกฎหมาย) ความเป็นคนไทย ความเป็นมนุษยชาติ ในเชิงกฎหมาย ปัจจุบันการดูแลรักษาอาคารประวัติศาสตร์อยู่ภายใต้กฎหมายคุ้มครองโบราณสถานซึ่งจำกัดเสรีภาพในการเปลี่ยนแปลงอาคารที่ขึ้นทะเบียนให้อยู่ภายใต้การคุ้มครองขององค์กรรัฐ เจ้าของต้องปรึกษากับทางองค์กรรัฐที่ส่วนใหญ่หมายถึงกระทรวงที่ทำงานด้านศิลปวัฒนธรรมก่อนที่จะทำการเปลี่ยนแปลง องค์กรรัฐจึงมีสิทธิแทรกแซงในการเลือกวิธีการอนุรักษ์ ระดับของการแทรกแซงขึ้นอยู่กับความสำคัญของอาคารหลังนั้น เรื่องของความเป็นเจ้าของนั้นสร้างความขัดแย้งมากในเชิงกฎหมาย เมื่ออาคารประวัติศาสตร์เป็นประเภทที่พักอาศัยหรืออาคารยังใช้งานอยู่และมีเจ้าของชัดเจน สิทธิในการเปลี่ยนแปลงควรขึ้นอยู่กับเจ้าของหรือตามกฎหมายคุ้มครองโบราณสถาน

แต่ในด้านของความชอบธรรมจะต้องระลึกเสมอว่า ในแต่ละวัฒนธรรมความเป็นเจ้าของนั้นมีการตีความต่างกันไป ตัวอย่างเช่น ในยุโรปศตวรรษที่ 20 โบสถ์ในศาสนาคริสต์นั้นบุคคลธรรมดาสามารถเป็นเจ้าของได้ สามารถนำเอาอาคารมาปรับเป็นร้านอาหารหรือห้องแสดงงานศิลปะ ซึ่งไม่อาจทำได้ในศตวรรษที่ 19 ในวัฒนธรรมไทยอาคารศาสนา เช่น โบสถ์ วิหาร แม้แต่ผู้ที่สร้างก็ไม่ถือว่าเป็นเจ้าของ ศาสนสถานเป็นของศาสนา **“ศาสนา”** (ในความหมายที่เป็นนามธรรม) เป็นเจ้าของอาคารโดยสมบูรณ์ ไม่มีผู้ใดกล้าล่วงละเมิดสิทธินั้น ดังนั้นการปฏิบัติต่อศาสนสถานจึงเป็นไปในลักษณะผู้ใช้อาคารไม่ถึงสิทธิครอบครองเหนืออาคาร แม้ว่าอาคารจะถูกทิ้งร้างไปแล้วก็ไม่นำกลับมาใช้เพื่อประโยชน์อื่นยกเว้นเพื่อการศาสนา ที่กล่าวมาเป็นเพียงตัวอย่างของความแตกต่างทางความคิดเรื่องความเป็นเจ้าของอันทำให้เกิดการปฏิบัติต่อศาสนสถานที่ต่างกันไป

ในการเลือกวิธีการอนุรักษ์ในรอบของหลักจรรยาผู้ทำการอนุรักษ์และผู้ที่มีอำนาจในการตัดสินใจควรเข้าใจความหมายของความเป็นเจ้าของ (The notion of ownership) ควรศึกษาว่า ความสัมพันธ์ระหว่างคนและมรดกทางวัฒนธรรมอยู่ในรูปใด ความหมายของความเป็นเจ้าของที่คนในชาติรับรู้กันเป็นอย่างไร หรือนักปราชญ์ราชบัณฑิตมีความคิดเห็นว่อย่างไร อันจะทำให้เข้าใจความต่างเชิงวัฒนธรรมที่ทำให้เกณฑ์การเลือกวิธีดูแลรักษาอาคารทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน

บทสรุป

จุดมุ่งหมายของบทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการหลักจรรยาการอนุรักษ์นานาชาติ (ตะวันตก) เพื่อนำเสนอเครื่องมือที่จะใช้ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบกรอบการคิดในการอนุรักษ์ โดยตั้งสมมุติฐานว่ากระบวนการอนุรักษ์นั้นเป็นสากลมีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน แม้ในบริบทวัฒนธรรมที่หลากหลายในเชิงรูปธรรม เครื่องมือหรือกระบวนการวิธี (Methodology) สามารถนำไปใช้ในการวิจัยเพื่อสร้างฐานข้อมูลในการเขียนหลักจรรยาเพื่อการอนุรักษ์สำหรับวัฒนธรรมเฉพาะ โดยที่ยังมีความเชื่อมโยงกับหลักจรรยาสากล

จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ กระบวนวิธีการอยู่ในรูปของคำถามหลัก 3 ข้อคือ มุมมองที่มีต่อโลกของคนในวัฒนธรรมนั้นๆเป็นอย่างไร เพื่อที่จะตอบให้ได้ว่าการอนุรักษ์มีความหมายอย่างไรต่อวัฒนธรรม อะไรคือคุณค่าของการทำการอนุรักษ์ จุดเหมือนและจุดต่างของมุมมองของตะวันตก ตะวันออก ไทย เป็นอย่างไร สังคมไทยเป็นสังคมวิทยาศาสตร์แบบตะวันตกหรือไม่ เราเป็นสังคมที่ตัดสินใจบนฐานของเหตุผลที่จับต้องได้ทั้งหมดหรือไม่ ปัจจุบันมีมุมมองต่างๆมากมาย เช่น มุมมองวิทยาศาสตร์ มุมมองเชิงอารมณ์ มุมมองประชาธิปไตย เศรษฐกิจทุนนิยม มุมมองเศรษฐกิจเชิงนิเวศ หรือแนวทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง คงต้องพยายามชี้ให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมคิดเห็นอย่างไร ถ้าผู้ทำงานอนุรักษ์มีมุมมองที่ต่างไปจากสังคมก็ควรแสดงความเห็นของตนให้สังคมได้รับรู้ หรือปรับเปลี่ยนความเห็นของตนเอง การหาจุดลงตัวของกระบวนการนี้อาจเป็นไปได้แต่ผู้ทำการอนุรักษ์จำเป็นต้องมีการพัฒนาความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงของสังคมอยู่ตลอดเวลา

เมื่อมีฐานความเข้าใจมุมมองที่มีต่อโลกที่ทำให้มั่นใจในการทำงานได้เสมือนหนึ่งว่ามีหลักการคิดเชิงปรัชญาเพื่อรองรับการทำงานอนุรักษ์ คำถามต่อมาคือ ความหมายของความเป็นเจ้าของ คือการอธิบายว่า ในสังคมส่วนใหญ่การรับรู้ความสัมพันธ์ระหว่างคนและอาคารที่มีค่าควรแก่การอนุรักษ์นั้นเป็นอย่างไร เราควรยึดถือว่าเราเป็นเพียง ปุ่สมเฝ้าทรัพย์ (ผู้คุ้มครองโบราณสถานที่เป็นของบรรพบุรุษเพื่อลูกหลานที่จะตามมาในอนาคต) หรือเราเป็นผู้สืบทอดมรดกที่ตกทอดนี้มาจากปู่ย่าตายาย หรือเป็นผู้รับใช้ศาสนา หรือเป็นเจ้าของผู้มีสิทธิขาดในการใช้อาคาร คำถามนี้นอกจากเป็นกรอบคิดในการเลือกวิธีการและช่วยในการทำความเข้าใจว่าทำไมผู้ทำการอนุรักษ์บางกลุ่มจึงเลือกวิธีการที่แตกต่างออกไป คำถามที่สามเกี่ยวกับความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม (ความรู้ ภูมิปัญญา คติความเชื่อ) ในบริบทวัฒนธรรมของตน สิ่งนี้ช่วยให้การจัดลำดับความสำคัญของคุณค่าเป็นไปอย่างมีเหตุผล มีความเข้าใจสังคม มีความเห็นอกเห็นใจ เอาใจใส่ ความคิดความรู้สึกของผู้คนในสังคม เพราะคุณค่ามีความหลากหลายไปตามความต่างของวัฒนธรรม แม้แต่ภายในวัฒนธรรมเดียวกันก็ยังมีความต่างทางความคิด และปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความต่างคือการจัดลำดับคุณค่าโดยอาศัยความตระหนักอันเกิดจากภูมิปัญญาที่สั่งสมมาและองค์ความรู้ใหม่ๆ เช่น ความสำคัญของป่า (ภูมิปัญญา) ระบบนิเวศ (วิทยาศาสตร์ สิ่งแวดล้อม) มรดกวัฒนธรรมพื้นถิ่น (สังคมวิทยา มานุษยวิทยา)

ปัญหาที่บทความนี้สนใจคือมรดกของชาติที่คนในชาติเป็นเจ้าของร่วมกันและมีคุณค่าในบริบทวัฒนธรรมเฉพาะ แต่ผู้ทำการอนุรักษ์เป็นเจ้าของที่รัฐ ผู้ที่ด้านหนึ่งต้องปฏิบัติตามระเบียบการอนุรักษ์อันมีเนื้อหาอยู่ในกรอบของกฎบัตรนานาชาติว่าด้วยการอนุรักษ์ คุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม มีลักษณะเชิงซ้อน คือมีทั้งความเป็นสากลที่ผู้คนต่างวัฒนธรรมสามารถเข้าใจและชื่นชมซาบซึ้งและหวงแหนได้(ในฐานะมรดกของมนุษยชาติ) ในอีกด้านหนึ่งคุณค่าเหล่านี้มีผลทางจิตใจที่ลึกซึ้งต่อกลุ่มคนที่อยู่กับมรดกวัฒนธรรมนั้นๆ อันทำให้ผู้คนท้องถิ่นเลือกที่จะดูแลมรดกทางวัฒนธรรมในวิธีการที่ตนเห็นว่าดีงาม แม้จะต่างไปจากผู้อื่น กระบวนวิธีที่ได้นำเสนอในบทความนี้น่าจะนำไปสู่ในการหาจุดร่วมในความต่างได้หากได้รับการขัดเกลาจากประสบการณ์ของผู้ที่ปฏิบัติงานจริงและนำไปปรับใช้.

* * * * *